

УДК [37.011.3-051:78]:005.336.5

ПЕДАГОГІЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ПОКАЗНИК ЙОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Володимир Смирєнський

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ Донецької області, Україна

smirensk22@mail.ru

Анотація. У статті розглянуто творчу діяльність учителя музики загальноосвітньої школи, яка виявляється в розв'язанні значної кількості як типових, так і оригінальних завдань, що з'являються в роботі з учнями. З'ясовано, що вчитель має проектувати результат відповідно до вихідних даних, аналізувати ситуацію, що виникає, та знаходити засоби досягнення мети, критично оцінювати здобуті результати та формулювати нове завдання. Звернено увагу на те, що в реальному процесі музично-естетичного навчання й виховання робота вчителя має переважно задалегідь визначений характер, і навіть невеликі раптові відступи від плану уроку є для нього надзвичайно складними.

Доведено, що багатофакторні, швидкозмінні обставини перебігу музично-виховного процесу та творчі можливості самого вчителя часто призводять до різноманітних, інколи непередбачених ситуацій навчально-музичної комунікації та несподіваної появи нового, більш конструктивного варіанта, що виникає безпосередньо на уроці. За таких обставин педагог-музикант має бути готовим до оперативного розв'язання суперечностей, що з'являються раптово, інтуїтивним шляхом на основі набутого досвіду творчої діяльності. Саме таким розв'язанням суперечностей є педагогічна імпрровізація – важливий показник професіоналізму вчителя музики.

Ключові слова: творчість; творча діяльність; учитель музики; педагогічна імпрровізація.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ИМПРОВИЗАЦИЯ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛИЗМА

Владимир Смирєнский

кандидат педагогических наук, доцент

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск Донецкой области, Украина

smirensk22@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается творческая деятельность учителя музыки общеобразовательной школы, где он решает бесчисленное множество как типовых, так и оригинальных задач, встречающихся в работе с учениками. Учитель должен проектировать результат в соответствии с планом урока, анализировать возникшую ситуацию и находить способы достижения цели, критически оценивать полученные данные и формулировать новую задачу. В реальном процессе музыкально-эстетического

обучения и воспитания работа учителя имеет заранее определенный характер, и даже небольшие непредусмотренные отступления от плана урока являются для него очень сложными. Многофакторные, быстроизменяющиеся обстоятельства развития музыкально-воспитательного процесса и творческие возможности самого учителя часто приводят к разнообразным, иногда непредсказуемым ситуациям учебно-музыкальной коммуникации и неожиданному появлению нового, более конструктивного варианта, возникающего непосредственно на уроке.

В таких условиях педагог-музыкант должен быть готовым к оперативному разрешению противоречий, появляющихся внезапно, с помощью интуиции на основе приобретенного опыта творческой деятельности. Именно таким решением противоречий является педагогическая импровизация. В свою очередь, педагогическая импровизация учителя музыки является важнейшим показателем его профессионализма.

Ключевые слова: творчество; творческая деятельность; учитель музыки; педагогическая импровизация.

MUSIC TEACHERS' EDUCATIONAL IMPROVISATION AS AN IMPORTANT INDICATOR OF THEIR PROFESSIONALISM

Volodymyr Smyrenskyi

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Music and
Choreography Department

SHEE "Donbas State Pedagogical University"

Sloviansk, Donetsk region, Ukraine

smirensk22@mail.ru

Abstract. The article deals with music teachers' creative activity in comprehensive school, where they solve a number of both typical and creative tasks encountered while working with students. The teacher should design the result in accordance with the lesson plan, analyze the situation and find ways to achieve the goal, critically evaluate the data and pose a new task. In the real process of musical and aesthetic education and upbringing teacher's work has a predetermined character, and even small unintended deviations from the lesson plan that are very difficult for them. The multifactor, rapidly changing circumstances of the development of the musical and educational process and the teachers' creative abilities often lead to various, sometimes unpredictable situations of educational and musical communication and unexpected appearing of a new, more constructive option that arises directly in the lesson.

In such circumstances the music teacher must be ready for the prompt resolution of contradictions, which appear suddenly, with the help of intuition based on the acquired experience of creative activity. This solution of contradictions is considered to be pedagogical improvisation. The music teacher's pedagogical improvisation is the most important indicator of his/her professionalism.

The main purpose of the article is to define the essence of the concept "a music teacher's pedagogical improvisation". The author reveals the criteria for the effectiveness of pedagogical improvisation, determines its functions and types. Specificity of a music teacher's pedagogical improvisation is a free association of various types of musical performance and lecture activities. The pedagogical condition for using pedagogical improvisation by a teacher is a set of improvisational skills, which ensure the efficiency of searching for an operative adoption of a pedagogical decision that is adequate to the unexpected situation of educational and musical communication and aimed at correcting the purpose, content, and methodological techniques.

The music teacher's mastering special vocal, instrumental, conductor and other isolated and combined methods of guiding the pupils' musical activity is considered to be a precondition for implementation of pedagogical improvisation.

Thus, a music teacher's pedagogical improvisation is defined as an objective part of the educational process which acts as an intuitive search for an operative solution of the contradictions between traditional methods of musical performance and lecture activity and the unexpected situation of interaction between the teacher and students, which requires using these techniques creatively.

Key words: creativity; creative activity; music teacher; pedagogical improvisation.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Творчість педагога зумовлена специфікою його діяльності, здійснюється в аудиторії та потребує вміння керувати власними почуттями і настроями. Загалом навчально-виховний процес пов'язаний із постійним творчим пошуком, бо вчитель має професійно діяти у варіативно-мінливих умовах різноманітних педагогічних ситуацій. При цьому творчий процес є, з одного боку, творчістю педагога, з іншого – завдяки його стимулювальним методам творчою діяльністю учнів.

Творча діяльність учителя музики загальноосвітньої школи виявляється в розв'язанні значної кількості як типових, так і оригінальних завдань, що з'являються в роботі з учнями. Учитель має проектувати результат відповідно до вихідних даних, аналізувати ситуацію, що виникає, та знаходити засоби досягнення мети, критично оцінювати здобуті результати та формулювати нове завдання. У реальному процесі музично-естетичного навчання і виховання робота вчителя має переважно заздалегідь визначений характер, і навіть невеликі раптові відступи від плану уроку є для нього надзвичайно складними.

Багатофакторні, швидкозмінні обставини перебігу музично-виховного процесу та творчі можливості самого вчителя часто призводять до різноманітних, інколи непередбачених ситуацій навчально-музичної комунікації та несподіваної появи нового, більш конструктивного варіанта, що виникає безпосередньо на уроці. За таких обставин педагог-музикант має бути готовим до оперативного розв'язання суперечностей, що з'являються раптово, інтуїтивним шляхом на основі набутого досвіду творчої діяльності, тобто до *педагогічної імпровізації*, що є важливим показником професіоналізму вчителя музики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На значущість і важливість уміння педагога орієнтуватися в обставинах, що швидко змінюються, указували П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський.

Актуальність уміння вчителя приймати оперативні, гнучкі рішення в умовах багатоваріантності уроку підкреслюється сучасними дидактами й психологами (Ю. Азаров, В. Бондар, Б. Гершунський, Б. Коротяєв, В. Краєвський, Н. Кузьміна, Ю. Львова, М. Махмутов, Р. Скульський, В. Сластьонін та ін.) [5]. Теоретичні основи педагогічної імпровізації, як важливого компонента професіоналізму вчителя, його творчої діяльності, найбільш глибоко розроблені в працях В. Кан-Калика [3]. В останні роки проблемою педагогічної імпровізації в загальнопедагогічному аспекті займалися Л. Берикханова, Е. Гришин, С. Дудель, В. Загвязинський, В. Харькін [6]; у музично-педагогічній діяльності – Л. Арчажникова, З. Барішнікова, О. Назаров, Г. Падалка, Л. Романова [1; 2; 4].

Поштовхом до вивчення ролі та місця педагогічної імпровізації в діяльності вчителя є прагнення дослідників використовувати в процесі професійної підготовки студентів педагогічних ВНЗ елементи системи виховання акторів, розробленої К. Станіславським. Учені, які досліджують цей феномен, виявили механізм виникнення педагогічної імпровізації, установили стадіальність її здійснення, запропонували низку класифікацій варіантів педагогічної імпровізації за різними заснуваннями, переглянули кореляцію імпровізації та плану в педагогічному проекті уроку.

У дослідженні О. Назарова з проблеми формування основ педагогічної імпровізації в процесі професійної підготовки педагогів-музикантів визначено роль і місце цього явища в структурі професійної майстерності вчителя музики, розроблено шляхи і методи підготовки студентів музично-педагогічних факультетів педагогічних ВНЗ до педагогічної імпровізації на заняттях із музичного інструмента і концертмейстерського класу.

Аналіз літератури з питань підготовки вчителів загальноосвітньої школи свідчить про суперечності між: важливістю готовності вчителя музики до педагогічної імпровізації та реальним станом її розробки; потребою цікаво проводити уроки музики чи позакласні заняття та нормативною заданістю процесу музично-естетичного виховання; прагненням яскраво, професійно грамотно виконувати музичні твори та невмінням нестандартно користуватися прийомами керування музичною діяльністю учнів у несподіваній ситуації навчально-музичної комунікації.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є визначення поняття «педагогічна імпровізація вчителя музики» як важливого показника його професіоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, має творчу природу. Творчість є необхідною умовою та гарантом досягнення найвищих результатів праці вчителя, найповнішої реалізації його можливостей, що здійснюється не лише під час підготовки до уроку, але й при прогнозуванні можливих варіантів перебігу навчально-виховного процесу, пошуку виходу з імовірних ситуацій навчальної комунікації.

В останній час дослідники розглядають творчий процес як суперечливий характер діяльності, що є найбільш плідним для уточнення поняття «творчість», з одного боку, а з іншого – для дослідження творчої процесуальності. Парадоксальність і привабливість творчої діяльності педагога полягає в суперечності між його прагненням всебічно, ретельно продумати навчальну та виховну роботу і принциповою неможливістю передбачити всі можливі відхилення від перебігу навчально-виховного процесу. Яким би не був досконалим і вивіреним проект уроку, він реалізується в процесі своєрідного діалогу вчителя з собою та учнями, завдяки якому мають з'явитися можливості для виникнення несподіваних, непередбачених, оригінальних педагогічних рішень, що дозволяють інакше подивитися на первісні задуми, надати їм оптимальної форми.

Саме тенденція педагогічної діяльності до раціоналізації та досконалості визначає спрямованість розвитку всіх діяльнісних суперечностей. Такий підхід до вивчення специфіки навчально-виховного процесу дозволяє визначити його як творчу педагогічну взаємодію «учитель – учні», що розвивається як система. У загальному вигляді розвиток цієї системи здійснюється через діалектику усталеності та мінливості, старого й нового, нагромадження та якісної зміни, що виявляється як взаємодія стереотипного та імпровізаційного в педагогічній діяльності.

Стереотипне полягає в жорсткості основних зв'язків елементів у системі педагогічної діяльності (мети, суб'єкта, предмета, умов, засобів, процесу, результату), тобто в закономірності, цілеспрямованості та детермінованості об'єкта і умов цієї діяльності; імпровізаційне передбачає варіативність усіх елементів педагогічної діяльності як системи, а також варіативність зв'язків між ними, завдяки якій відбувається її змінювання й розвиток.

Стереотипне та імпровізаційне взаємодіють різноманітно та трьох рівнях педагогічної діяльності як системи – операційному (технологічному),

цільовому і мотиваційному. Основними типами імпровізаційного розкриття можливостей стереотипів кожного рівня є відповідно стихійна імпровізація як саморегуляція технології навчально-виховного процесу, пошукова як оновлення способу діяльності загалом і смислова як виявлення нового значення в педагогічній діяльності. На всіх рівнях стереотипне взаємодіє з імпровізаційним як інваріантна діяльнісна структура навчально-виховного процесу та спосіб її динамічної реалізації.

Таким чином, імпровізаційне в педагогічній діяльності є, з одного боку, якісно специфічним явищем, у якому варіативність структури є поштовхом для діяльності педагога та її результатом, з іншого – структурним компонентом педагогічної діяльності, іншим аспектом її стереотипності. Конкретна єдність стереотипного та імпровізаційного визначає можливості розвитку її як системи, виступає мірою творчої насиченості педагогічної діяльності.

Імпровізаційне в педагогічній діяльності та педагогічна імпровізація не завжди є тотожними, бо імпровізаційне виступає однією з характеристик змістового аспекту педагогічної діяльності, не обов'язково передбачає закінчений результат та яскраві зовнішні виявлення, у той час, як педагогічна імпровізація має лише прилюдний характер, тобто передбачає «свідків», які сприймають її як експромт.

Внутрішнім рушієм виникнення педагогічної імпровізації є інтуїція, а головною силою її функціонування – суперечності між: а) початковим задумом і новим, більш вдалим рішенням педагога, що виникло безпосередньо на уроці; б) нормативом, стандартом, що пропонує зміст педагогічного проекту уроку, і варіативно-мінливими умовами його реалізації. У цьому виявляється дія закону єдності та боротьби протилежностей.

Отже, педагогічна імпровізація є об'єктивною складовою навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між його стереотипними та несподіваними елементами в безпосередньому спілкуванні вчителя й учнів.

З огляду на сутність педагогічної імпровізації у дослідженні визначено критерії її ефективності (адекватність конкретній навчально-виховній ситуації; оперативність прийняття педагогічно доцільного рішення), які відбивають її головну функцію, що полягає в оперативному знаходженні засобів розв'язання суперечностей різноманітних ситуацій навчальної комунікації на уроці.

Разом із цим педагогічна імпровізація, втілюючи і коригуючи проект уроку, виконує такі функції: а) комунікативно-організаційну, завдяки якій педагог налагоджує контакт з учнями, організовує, спрямовує та контролює навчально-виховний процес; б) мотиваційно-пізнавальну, що відбивається в збагаченні змісту проекту уроку, підвищує та підтримує зацікавлення учнів до предмета завдяки опануванню додаткової інформації, що поглиблює їхнє знання; в) професійно-діяльнісну, яка дозволяє педагогу подолати розгубленість, скутість у складних, багатофакторних ситуаціях педагогічного спілкування, допомагає опанувати і спрямувати їх, сприяє становленню індивідуального стилю діяльності педагога, його професійної майстерності й культури.

Педагогічна імпровізація як механізм утілення та коригування провідних компонентів навчально-виховного процесу (мети, змісту, методів) у несподіваній ситуації взаємодії вчителя й учнів має чотири взаємопов'язаних і взаємозумовлених види: цільовий, змістовий, методичний, комунікативний.

Цільовий вид педагогічної імпровізації спрямований на розв'язання суперечностей між метою конкретного уроку, яку визначив учитель за навчальними програмами, посібниками, рекомендаціями, та її гаданим або несподіваним коригуванням, чи докорінною зміною в процесі педагогічного спілкування з учнями, що передбачає перегляд змісту навчального матеріалу, вибір відповідних прийомів і засобів.

Змістовий вид педагогічної імпровізації спрямований на розв'язання суперечностей між попереднім, запланованим змістом навчального матеріалу, зумовленим метою конкретного уроку й навчальними програмами, та доцільною трансформацією, уточненням, доповненням, коригуванням учителем під час спілкування з учнями змістового аспекту навчання відповідно до вимог конкретної навчально-виховної ситуації.

Методичний вид педагогічної імпровізації спрямований на розв'язання суперечностей між методичними прийомами й засобами, які обрав педагог, готуючись до конкретного уроку і користуючись при цьому методичними рекомендаціями або вказівками, та конкретизацією і творчою інтерпретацією розробленого проекту шляхом варіювання різних методичних прийомів навчання в результаті виявлення вчителем незапланованих, більш ефективних рішень або зміни конкретних обставин у процесі спільної з учнями діяльності.

Комунікативний вид педагогічної імпровізації спрямований на розв'язання суперечностей між організацією навчальної комунікації конкретного уроку, яку поклав педагог в основу власного робочого конспекту, та незапланованими заздалегідь окремими мовленнєвими засобами (епітетами, порівняннями, метафорами тощо), доцільними мімікою, жестами, акцентами, паузами, оціночними судженнями, коментуючими репліками, що зумовлені в результаті коригування вчителем мети, змісту, методів навчання і виховання в процесі спілкування з учнями.

Специфікою педагогічної імпровізації вчителя музики є вільне поєднання різних видів музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності [1]. Так, у дослідженні педагогічна імпровізація вчителя музики визначається як об'єктивна складова навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між усталеними, традиційними прийомами музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності та несподіваною ситуацією взаємодії вчителя й учнів, що потребує нестандартного застосування цих прийомів.

Педагогічною умовою застосування вчителем музики педагогічної імпровізації є комплекс імпровізаційних умінь і навичок, що загалом забезпечує ефективність інтуїтивного пошуку оперативного прийняття педагогічного рішення, адекватного несподіваній ситуації навчально-музичної комунікації та спрямованого на коригування її мети, змісту, методичних прийомів. Опанування вчителем музики спеціальних вокальних, інструментальних, диригентських та інших ізольованих і комбінованих прийомів керування музичною діяльністю учнів розглядається як передумова застосування педагогічної імпровізації, що забезпечує її найбільшу методичну ефективність.

Залежно від того, на які види музикування спираються покази, прийоми поділяються на одноелементні, двоелементні та трьохелементні.

До одноелементних належать різні види вокальних, інструментальних і диригентських прийомів, що виконуються ізольовано. До двоелементних – різні види поєднання співу та гри на музичному інструменті (вокально-інструментальні), співу та диригування (вокально-диригентські), диригування й гри на музичному інструменті (диригентсько-інструментальні), двох видів диригування (подвійні диригентські). До трьохелементних – поєднання різних видів співу, диригування та гри на

музичному інструменті (вокально-інструментально-диригентські), співу та двох видів диригування (подвійні вокально-диригентські).

Висновки. Отже, педагогічна імпровізація вчителя музики є об'єктивною складовою навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між усталеними, традиційними прийомами музично-виконавської і виконавсько-мовленнєвої діяльності та несподіваною ситуацією взаємодії вчителя й учнів, що потребує нестандартного застосування цих прийомів.

Застосування вчителем музики під час музичних занять педагогічної імпровізації розглядається як важливий, яскравий, вагомий показник його професіоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арчажникова Л. Г. Профессия – учитель музыки : Книга для учителя / Л. Г. Арчажникова. – М. : Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Барышникова З. А., Романова Л. Л. Труд учителя музыки : художественно-педагогическое творчество / З. А. Барышникова, Л. Л. Романова // Педагогика. – 1995. – № 2. – С. 31 – 33.
3. Кан-Калик В. А. Проблемы педагогической импровизации в творческом процессе / В. А. Кан-Калик. – Пермь : Издание Пермского ун-та, 1978. – С. 86 – 95.
4. Падалка Г. М. Учитель, музыка, діти / Г. М. Падалка. – К. : Музична Україна, 1982. – 144 с.
5. Скульський Р. П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості / Р. П. Скульський. – К. : Вища школа, 1992. – 135 с.
6. Харькин В. Н. Педагогическая импровизация: Теория и методика / В. Н. Харькин. – М. : МИП «NB Магистр», 1992. – 159 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Archazhnikova, L. H. (1984). *Professiya – uchitel'ia muzyki: Kniga dlya uchitelya* [A profession – music teacher: Book for a teacher]. Moscow: Prosveshhenye [in Russian].
2. Baryshnikova, Z. A., & Romanova, L. L. (1995). *Trud uchitelya muzyki: khudozhestvenno-pedagogicheskoe tvorchestvo* [Work of music teacher: art and pedagogical creativity]. *Pedagogika – Pedagogy*, 2, 31 – 33 [in Russian].
3. Kan-Kalik, V. A. (1978). *Problemy pedagogicheskoi improvizatsyi v tvorcheskom protsesse* [Problems of pedagogical improvisation in creative process]. Perm: Izdanie Permskogo un-ta [in Russian].
4. Padalka, H. M. (1982). *Uchytel, muzyka, dity* [Teacher, music, children]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
5. Skul'skyi, R. P. (1992). *Pidhotovka majbutnikh uchyteliv do pedahohichnoi tvorchosti* [Future teachers' training to pedagogical creativity]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
6. Kharkin, V. N. (1992). *Pedagogicheskaya improvizatsiya: Teoriya i metodika* [Pedagogical improvisation: Theory and methodology]. Moscow: MYP “NB Magistr” [in Russian].